

Daramani Tarawele

KO Y'AN BOLO

denmisenw ka ko

KALAN DIYA

2003 san

KO Y'AN BOLO
denmisɛnw ka ko

Kɔnɔko

№

№abila	5
Ninakanu	7
Lakanani.....	10
Kɛnɛya.....	13
Lujura.....	16
Tangali.....	19
Kɛnɛya matarafali.....	22
Musomaninw ka kalanko.....	25
Sigida lamini ladonni.....	28
Ka denmisen wosi ke i ta ye	31
Musomaninw bolokoli.....	34
Lafinɛ	37
№enajɛ.....	40
Kɔnkafuru.....	43
Cɛmanin man fisa ni musomanin ye...	47
Kalanko.....	50
Sigidasaniya.....	53
Kuma ni boboya.....	57
Kɛnɛyako kunnafoniw.....	61
Kɛlenya.....	67

Nebila

Hakew ye hakew ye, si man kan ka dɛsɛ a ka hakew la. Ka dɛsɛ i ka hake la, o de ye fɛn ye sariya la i ni fɛn min ka kan nka i ma a sɔrɔ k'o sababu kɛ'wale ye mɔgɔ ye min kɛ k'i bali a la. Sisan, n'an ye du ta walima ga, bangebaaw n'u denw b'a kɔnɔ, bangebaaw n'u ka hakew don, denmisen fana n'u ka hakew don.

Denmisen ka hakew kɔɲɛw ka gɛlɛn bawo kodɔnbali dɔn, mɛlɛkɛnin dɔn, tɔɲɔni caman bɛ da a kan waati dɔw la mɔgɔ tɛ se ka miiri tɔɲɔni minnu na. Tɔɲɔni ninnu bɛ se ka kɛ a la ko a kɛbaaw bɛ se k'u kɛ u dɔnbaliya fɛ, i n'a fɔ, dɔw bɛ se k'u kɛ nijuguya jaati sira fɛ.

Dijɛ bɛ yɔrɔ min na i ko bi, fosi tɛ dɔnni bɔ, fɔsi tɛ faamuya bɔ. Dijɛ bɛ ka taa jɛ de. O kosɔn, mɔgɔ ka kan k'a yɛrɛ ka hakew dɔn, k'i mɔgɔɲɔgɔn ka hakew dɔn, kɛrɛnkɛrɛnnɛnya la denmisen ka hakew.

Denmisen ka hakew donni ye fenba ye, ka se ka hake ninu ke a ye, walima ka hake ninu. di a ma, o jaati de nininen don duw ni gaw kono, jamanaw kono, dije kono. Bawo, denmisen mana dese a ka hake do la, o no be ye a ka mogoya la, no min be ke fiye ye a ka hadamadenya la, fiye min kunkontan te ka nesin hadamaden tow ma duw kono, jamanaw kono, dije kono.

O tuma, mun don sisan? Min nininen don i fe sisan, i ka denmisen ka hakew don, i ka denmisen ka hakew tiime, i ka mogow werew lafaamuya denmisen ka hakeko la, ani i ka mogow deme denmisen ka hakew tiimeni na.

1. NINAKANU

Denmisenya ka di bawo kodonbaliya waati don. O waati ko bee ye nisondiyako ni yeleko ye mogokorobaw bolo. O de be denmisen diya bee ye, o de ka kan ka denmisen diya bee ye. O diya ye diya ye min be kanu kono, kanu min ye ninakanu ye. Mogokorobaw be ninakanu ke ka denmisenw segere u ka mo kono. O wale be mogow ke denmisenandi ye.

Ninakanu min be bo mogow yoro ka nesin denmisenw ma, ni dow ko funenkeninw, o kanu funteni ka bon kosebe, o kanu funteni jayoro ka bon kosebe denmisen ka hadamadenya jusigi la. N'o kanu funteni ye denmisen min je, o ye kojugu ye bawo a be fiye min bila a la, o dilanni ka gelen. O tuma, o funteni ntanya walima o funteni deseli be denmisen ke mogoto ye a ka dijelatige kono.

Nin denmisen ye mogoto ye, o koro te diyagoya ko fen do b'a farikolo je. Denmisen be se ka ke ko a fari, a farikolo, a farisogo dafalen don nka mogow don min dimi man go, min diine tiye ka di. O denmisen jagon ka kele

sɔɔ man go. Min kelen be kele kɔfe, mɔgo si t'a don.

N'an ye dine tɛni ni dimi laje, u ju be bo dusu la. I ka dimi, i diine ka tɛne o ye i dusu ka bo. Mɔgo dusu mana bo, a te numan ke. Ka da o faamuya kan, mɔgo min dusu bo ka di, o be dimi a yere ma, o ye bana do de ye min sigiyɔɔ ye dusukun ye. Bana de be hadamaden ke mɔgo to ye. Nin na, ni mɔgokɔɔbaw ka ninakanu funteni ye denmisen je, denmisen be ke don do mɔgo nison go ye. O ye tuma bee kele ye, tuma bee sitana, tuma bee balawu. O ye kara sigilen ye mɔgo tow dala. Bee ni b'i kun, siranɛ, jɔɔɛ, mɔgo si te laafiya. O te ko duman ye.

O tuma, denfaw, denbaw, denmisenlamɔnaw, n'an b'a fe ka kisi nin jɔgɔnw ma, ka sigi duman ke, an k'an jija ninakanu funteni dumannin kana dese denmisenw na u mɔto. Nka o kan'an bali ka denmisenw bali ko dow keli la.

Hakilijakabo :

Mun koson, an ko ninakanu ntanya be denmisen ke mɔgo to ye ?

Bangebaw ka ninakanu taamasiyen be se ka ke mun ni mun ye?

A fo nin kɔɔ ye ko ka denmisen to a yere ma a ka tɛne?

A' ye wale juguw fo, ninakanu ntanya mɔgo to be minnu ke.

2. LAKANANI

Finitigiw be u Faso lakana. Faso lakanakun ye Faso konofenw ka tanga, u ka kisi tijeni ma. O cogo la, forotigi b'a ka foro lakana cogo min tijenifenw te se k'a ka senefenw tijɛ, konow ni waraw n'u jogonnaw.

N'a fora ka denmisen lakana, o be faamu cogo di ?

Denmisen lakanani pininen don bee fe, k'a ta bangebaaw la ka se mogo gansan ma min be se ka don a ni ko ce. Ko min ko don yan , o ye toponi ye min be dan kari denmisen farikolo la. Wale fen o fen de be da farikolo kan ni dimi b'a la, o wale sina be dan kari farikolo la. A folo ye gosili ye, n'o ye bugoli ye, cenimusoya wale fana be dan kari farikolo la, ka denmisen pani a farikolo la, k'a lakuma diyagoyasira fe, i n'a fo k'a lakongo ani k'a to minnogo ka danteme gan a la, o bee de ye ka dan kari a farikolo la.

Nin wale ninnu n'u jogonnaw ka jugu denmisen farikolo ma, bawo u be se ka fiɛ bil'a la. O fiɛ be a ke mogoto ye. Yoro were be yen a ka jugu min ma ka teme farikolo kan. O ye denmisen hakiliyanfan ye. O fana ye fiɛ ye min be denmisen ke mogoto ye. Hakiliyanfan fiɛ ka jugu ni fiɛ tow ye.

Fiɛ de be denmisen ke mogoto ye. A be fo an bee ye ko ni den lamobaaw be u peren a kunna a be ke jawulito ye, a hakili te sigi. Jawuli ye fiɛ de ye. Ni dan be kari denmisen farikolo la, dimi hake do de be ke a kan. Dimi in b'a labaara hakiliyanfan, walima a be dimi in muɲu a be ke kononamogo ye, kononamogoya n'a kololo juguw, walima a be cawucawu, o fana n'a kololo juguw, walima a b'a ke nijugu ye, nijuguya fana n'a kololo juguw. Nin bee be se k'u yere soro denmisen kelen na. Nin kelen ka ke denmisen na walima a bee ka ke a la, a b'a k'a hadamadenya geleya a folo bolo, ani mogo tow fana bolo.

Ni mogo kelen ka hadamadenya geleyara sigida la, o geleya kololow be se ka se bee ma. Misali la, nijugu wo, kononamogo wo, mogo cawucawulen wo, ninu bee ye hadamadenw ye tow ka kan k'u hakili to minnu ko sanga ni waati a do kana tjeni ke sigida la u jine ma. Siranfenw don. O taabolo ma, fen o fen de be se ka denmisen ke don do sikanamogo ye, a lamobaaw ka kan ka a lakana, ka a tanga o ma walasa a be kisi, a te ke mogoto ye, a te ke siranfen ye.

Bangebaaw, denmisenlamonaw, an ka denmisen lakana k'a tanga tɔɔni ma tɔɔni ma, tɔɔni min be dan kari a farikolo la. O de be a kisi mogotoya ma. U te cawucawu, a te ke kononamogo ye, a te ke nijugu ye, a te ke siranfen ye.

Hakilijakabo :

A fo kononamogo ye mogo laafiyalen ye ?
Mun koson ?

Mun be mogo ke nijugu ye ? Cogo di ?
Mun be mogo cawucawu ? Cogo di ?
Cogoya ninu kelen-kelen be mogo soro waati jumen ? Cogo di ?
Mun ka kan ka ke ka denmisen kisi ?

3. KENEYA

Bi denmisen kenema ye sinin mogokoroba kenema ye. Bamananw ko ten. N'i y'a ye ka siyen kunbaba jini, an ka sun kunbaba soro, o de ka di an ye. O tuma, ni denmisen ma keneya a ka denmisenya konfo a tora banaw bolo u ka nagasi, a be ke mogoto ye, a ni barika te wuli, a te se k'o n'a jogonna baara gelen ke ka dimi bo a yere la.

Ni hadamaden kera ko a te se ka baara ke ka mone bo a yere la, a ta ye dimi ye, a ta ye dusukasi ye, bawo tuma bee, o tigi b'a yere ye bee kofe. O tigi be jon a yere ma wa a mago be jo barikatigiw la k'a ka baara ke sanga ni waati. Ko ye nin ye mogo te min dayoro soro i fari la tuma bee. A be laban ka ke kuru ye i konfo, juguya kuru pengoya kuru.

Nin kuru fila si te numan ye barisa u kelen-kelen be toba segin mogo ka hadamadenya ma.

N'i ye denmisen banabato laje, tuma bee min be bana na, a diminen don, a nison ka go, mogow fana man di a ye. Ni denmisen y'a ka mo ke nisongoya kono, diyagoya be nisongoya ke a son ye a ka jenamaya to kono. Nisongo koni ye mogoto ye sa, bee sonna o ma.

Mogoto caman de be minnu ni ka jugu, minnu dusu ka telin n'a b'u keje teliya la. N'i ye nin laje, ni keneya ma' sabati denmisen wolo la a motuma, a be ke baasi ye a ma, baasi min fana be se ka mogo werew soro juguman nasira la.

O tuma, ni denmisen ka keneya ma sabati, a te se ka bangebaaw jigi fa don do, ka soro bagebaa bee de miiri ye a den ka jo a jigi koro a koroto. Bawo baara caman be ke ni barika ye an ka cikeduguw la. N'i den nison man di, a fesigi man di, n'i den dusu ka telin, siranrefen don. Nin be cogo min bangebaa si t'a kanu i mamogo ka ke nin sawura do la. Denmisen ka keneya sabatoliko numan de be nin bee bali.

Bangebaaw, denmisenlamonaw, an k'an cəsiri denmisenw ka furake konuman n'u

banana, an kana segen dogtorosotaa la n'u ye, an kana salaya fana furaw sanni na.

Hakilijakabo :

Mun be se ka mogo bali ka baara gelen ke?
Nin hukumu kono, mogo be ke mogoto ye cogo di ?

Mogotoya misali dow kololow fo, mogotoya min sababu ye bana ye.

Denmisenw ka keneya sabatoliko numan be mun dilan ?

Wele jumen be se ka lase jama ma ?

Mun koson ?

4. LUJURA

Lujura ye kojugu ye hadamaden ma. A be se hadamaden farikolo ma, a be se a hakili fana ma. A be hadamaden dese bawo a be hadamaden ke mogoto ye. Hadamaden be se ka wolo ni lujura ye, a be se ka lojura soro bana sababu la a wololen kofe, a be se ka lojura soro fana kasara senfe a bangelen kofe. Misali ka ca.

Ko caman be mogotoya kono, ko minnu be to belebele segin hadamaden ka mogoya yerɛbakun ma a ka jɛnamaya kuntaala kono. Ni denmisen ye nabara ye walima bolokelen don, senkelen don, dajibon don, bobo don, fiyento don, mogoto don. Mun b'a ye ni pani te? Mun b'a ye ni tɔɔɔ te? Mun b'a ye ni dusukasi te? Mun b'a ye ni hami jugu ni miiri jugu te?

Ninnu bee de be ke lujurato kan ni bangebaaw y'u ban a la, n'a ladonbaaw y'u ban a demeni ma, a kolosiliko puman ma, a hine mineni ma, a ladonniko puman ma. O

tuma, lujurato ka kan ka deme, a ka kan ka kolosi, hine ka kan ka ke a la, a ka kan ka ladon ka teme denmisen tow kan walasa a ka se a ka lujura dimi n'a dusukasi koro. Ni ninnu ma ke lujurato ye, aw be do fara a ka dimi n'a ka dusukasi kan. O bee be ke sababu ye ka nigelɛya ni nijuguya falen a dusukun na a te puman ke fo juguman bawo bee y'a bolo jugu ye a ka kan k'a ka juru sara jugu min na. A be men tuma caman ko mogoto min ye lujurato ye, a te hine a yere la, a te hine mogow were la. Ni mogow m'i jate, i fana te se ka mogow jate ; jurudon de ye jurusara ye.

A be faamu ko lamo kono, bangebaaw be fili caman ke minnu ko ka jugu denmisen ma, minnu ko ka jugu olu yere ma. Caman be u ban denmisen lujurato la ko a te se ka baara ke walima ko a te soro lase denbaya ma fo ka tow ka sorolenw labo doron. O te, a ma deme a tuma na k'a jɛsin taabolo ma min n'a farikolo cogoyaw be jɔgon ta de. O mana bo a la, a fana be se ka do ke min be jate sorda jɛnama ye denbaya musakaw keli la. O tuma, bangebaaw, an kana bolo su an yere je na ko

denmisen lojurato te ke fen ye k'an ban k'a
ladon k'a topoto.

Hakilijakabo :

Lujurato do misali ta i ka jira fen min be
mogow bila ka hinc a la.

Lujurato do misali di min yecogo b'a jira k'a
somoogow jan b'a la.

Lujurato do misali di, lojurato min sera a
yere koru.

E ye mun faamu lujuratow lamocogo la ?

E be laadilikan jumen fo mogow lujuratow
lamoni n'u ladonni na ?

5. TANGALI

Kasara ka ca. Denmisen ka kan ka tanga
kasaraw ma. Denmisen be tulon ke tasuma
na; kasara be se k'a soro tasumatulon na.
Denmisen be i tulon koji la; kasara be se k'a
soro jilatulon o la. Nin misaliw n'u jogonna
caman.

Denmisen te ko caman pedon, a te kojugu
don, a te kasara kololow juguya don, juguya
min be se ka ke a yere joginni ye walima jama
joginni, du mumu, dugu mumu...; saya yere be
se ka bo kasara konu. Misali la, denmisen tora
tulon na ni tasuma ye, tasuma ye du
bugusow jeni, ka se dugu so werew ma.
Nafolow tineni, mogow joginna, dow sara
tasumada fe, denmisen yere yera olu la.
Tineni cayara, o den be da joni ko la ni
bangebaaw te sa, olu minnu ye denmisen to
ten u ma son ka tasuma kasara kololow
juguya jefo a ye.

Ko kojugu ye mogo karamogo ye walima ko
mogo te ke nana ye k'a soro i ma nanayada
ko. Ninnu ye penatige dow kumakan ye, ka

denmisen to a k'a bolo don tasuma na ka yere jeni walima ka kojugu were ke a yere la, k'o de b'a ke ni denmisen be kalan kojugu kololow la. N'i ye denmisen to a ka kojugu sidon a yere ye, fen be se ka bo a la, i sigilen te ni min ye, joginnida juguman, musakaba, nitije... . Be b'a don koni ko mogo man kan ka sigi ka tineni nato laje k'i te faere si tige k'a kunben. N'i ye denmisen lafaamuya jona kojugu, tineni walima kasara kololow la, i be a denmisen masina ni a lamini mumε tanga k'u kanda, k'u kisi. Nin taabolo ye ladamuni josen jenama do ye ; ni mogo min y'a tiime, i y'i ka keta don k'a ke, nka n'i mogo min ma i ka keta keli ma, i y'i ban i ka keta keli ma, i yere ke finetigi ye. I te se k'i yere bo o jiginna koru.

Min be se ka da nin kan, o de ye ko denmisen be se ka bana fo ka ke mogoto ye kasara senfe ni e ma son k'a lafaamuya a tuma na walasa k'a tanga ni k'a kisi kasara in ma. O mogotoya y'e sababu ye, a mana dese a yere koru a ka jenamaya konu, e y'o dese sababu ye, tcoru minnu mana da a kan, e

y'olu sababu ye, a yere mana ye nigeleya min ju la, e y'o fana sababu.

O tuma, bangebaaw ni denlamonaw, an kana kojugu ke denmisenw karamogo ye, an k'u bilasira cogo min u be kasaraw sidon k'a soru u ma bin u dingε konu.

Hakilijakabo :

Mun be kojugu ko ?

A' ye kojugu dow kololow fo, aw be minnu kalama.

A fo kojugu ka kan ka ke denmisen karamogo ye ? Mun koson ?

A be se ka fo yan ko banakunben ka fisa ni banafurake ye wa ?

A' y'a ka jaabiw sementiya ni misaliw dow ye.

6. KENYA MATARAFALI

Kodonnaw ko wari hake te yen min ka ca kenya sabatili ma barisa hadamaden ni songo hake ma don. Nka o n'a ta bee, denmisenw de ka keneyako be ni geleya suguya bee ye bawo bangebaa caman de be k'a ke bolokofeko ye bi. Kumalasarunya la, denmisenw ka kenya be matarafabaliya la ; o ye ko ye, min tinenintan te denmisen ka mo kan fo ka se a ka nenemaya to ma taalen nefε.

Kenya matarafali be wale fila jira :
banakunben ani banafurake.

-banakunben korɔ ye ka sigi bana sigi la cogo min i b'a bali ka donyɔrɔ sorɔ fari la. Kenya matarafali la, bana kumbenni wale jogon te bawo bana donni fari la, o ka telin n'a boli ye. Denmisen kana bana, o ka fisa a bananen ye, se fen o fen mana ke bangebaa ye, a ka kan k'o ke ka denmisen lakana walasa bana kan'a mine.

Fεere caman de be bi minnu donnen don fεere kologelenw ye banakunben na, kerengerennenya la denmisenw ka kenya matarafali la :

. fεere folo ye boloci ye, senfagabana boloci, kanjabana boloci, joni boloci, negetigedabana boloci, sogosogoninje boloci ka se vitaminiw n'u jogonnaw ma ka jedimiw ni bana werew kunben ;

. fεere filanan ye saniya wale tiimeniko puman, farikolo saniyali, finiw saniyali, minenw saniyali, sigidaw lamini saniyali n'u jogonnaw ;

. fεere sabanan ye baloko puman ye, balo saniman, balo dafalen, balo tobiko puman, dumuni keko puman n'u jogonnaw ;

. ji saniman ni dow k'a ma ji banakisentan, o ye fεere ye min be jilabanaw bali ka se denmisen na ;

. sumaya kumbennifεerew ye saniya ye ani ka niwakini n'a jogonnaw ta i ko dogtorow y'a fo cogo min, fo ka se sange sirili ma sango ni sange sulen don sosow kelefuraji la ;

- banafurake ye diyagoya ye; a be musaka kofa, musaka caman. O de be banakunben fisaya n'a ye. O musakaw caya koson, magow te dogotorow segere, caman b'a jini ka furakeliw ke u yere ye. To be ke o de la fo bana be taa ka magow bolo dan walima bana, siya werew be laban ka bo a kono min te sidon. O ka jugu denmisen ma.

- San o san, denmisen caman de sata be bo keneya matarafabaliya la, bolociw kebaliya, dogotorosotaabaliya. Bangebaaw, denlamonaw, n'an y'an yere bila denmisenw ka keneya matarafali la, an te dese bawo fosi kelen man fisa denmisen ma. An k'an janto u la.

Hakilijakabo :

- Nafa jumew be keneya matarafali la ?
- Kololo jumew be keneya matarafabaliya la ?
- Fere jumew be ke ka denmisen ka keneya matarafa ?
- Denmisen ka keneya matarafabaliya be bo jonw na ?
- A fo an ka kan ka dese denmisen ka keneya matarafali la ?
- Denfaw, denbaw, aw kelen-kelen ka keta bena ke mun ye sisan ?

7. MUSOMANINW KA KALANKO

A diyara mago ye, dije tora kalan de ma; a ma diya mago ye dije tora kalan de ma. O koro te jini yoro jan. Bi, kalanbali yere sonnen don mago kalannen ye, a te miiri k'a yere sanga kalannen ma, a te miiri ka ke kalannen jemago ye jayorako la, a be siran kalannen feko je bawo a sonnen don ko kalannen be se k'ale namara sanga ni waati bee bawo kalan kera sababu ye k'a ka ferew caya ani k'u kolo geleya donniya ni faamuya sababu la. Ka nin dantigeli kuntaala surunya, kalanbali be siran kalannen je ko kalan ye nenkun garijege ye, ko kalannen ka donni ka bon, ko a ka faamuyali ka telin. Kalanbali be jon a yere ma fo a b'a yere ye magoto ye

moggo kalannen kerufe. O ye jonnaya dan ye. Minnu y'u ban ka kalanbali don lakoli la walima morikalan na walima balikukalan na, olu de ye dimi ni mone don , kalanbali te se ka min sara fo ka diye ke min ye.

Bee sonna ko kalan be danfara belebele don hadamadenw ni jogon ce, ce w ni ce w ce, musow ni musow ce, ce w ni musow ce. O tuma na, garijega kelen ka kan ka di cemaninw ni musomaninw ma lakoliladon na. An be don min na i ko bi, cemanin donta de ka ca ni musomanin donta ye. Ce man fisa ni muso ye kalan na koyi. Ni bee ka donniya bere dira i ma kalan konjo, i terna jon i yere ma fi k'i yere bila mogotow fe i ko lujurato, nalonma, fiyento, n'u jogonnaw.

Bi musomaninw ye sinin musow ye, sinin gadonmusow, sinin denwolomusow, sinin denlamonaw, sinin mogoya sinsinberew, sinin fitineyeelenw. Nin joyoro bee be ka moggo min makono sinin, o tigi ni laben ka kan n'an b'a fe a ka se k'a joyorow fa anw sago la i n'a fo hadamadenya kelen don k'a jini cogo min. N'i ko ka bi musomaninw laben, i ko de k'u kalan, k'u dege, k'u bolo don konuman dijesosigi kow la walasa k'u hakili dayele, walasa k'u je dayele, u ka tanga nalon ma, u ka tanga

hakilidese ma, u ka tanga fiyen ma, u ka tanga dibi ma, kalanbaliya dibi juguba bawo a fana ye lujura ye, min be hadamaden ke mogoto ye.

O tuma, cogo si la, an kana a to denmusow ka ke mogotow ye k'o sababu ke u donbaliya ye kalan do la, lakoli, morikalan, madarasa, balikukalan . . . . O la, an ka u ka lakoliladon don ba la, n'a yere be ba la an bolo kaban, an ka do fara a kan, an ka siginjogonw lafaamuya u ka musomaninw don kalan na Faso ka laafiya n'a ka bonogola teliman koson.

Hakilijakabo :

Mun be kalanbaliya ke lujura ye ?

O lujura fura duman ye mun ye ?

Mun be musomaninw ka kalannadon sen-nasumaya ?

Mun koson musomaninw ka kalan ka kan ka don ba belebele la ?

Musomaninw ka kalanko be don ba la cogo di ?

8. SIGIDAW LAMINI LADONNI

Sigida be furance do de kono min y'a lamini ye. Lamini be sigida bee la. Lamini ye fenba ye hadamadenya la bawo hadamaden ka kenya, a ka laafiya, a nikun lafonini, a farikolo ka daamusoro dennen don lamini na, a be bange lamini min kono, a be magoya lamini min kono, a be sigi lamini min kono a ka balikuya kono fo ka taa saya se a ma don min.

A be faamu nin kono ko sigida lamini be se ka hadamaden bana, ni lamini don, min te minecogo numan na. Sigida min lamini nogo ka bon, pamanw be bila u ka toli sigida kono, jinogo be woyo walima a jolen be sigida kono, taayoro t'a la, bagamafenw, i n'a fo galajiw, fenpenamafagafuraw so kono ani kunko kono, sisi juguw, i n'a fo manajenisisiw n'u nogonnaw. . . , ninnu bee de be sigidaw lamini tipe k'a halaki halakili la, halakili min te hadamadenw to. Denmisenw ta de ka jugu a

ko la ka da u farikolo fegenyakojugu kan, u ka melegeninya.

Kolobiliw ni jateminew kera ; olu y'a jira ko a ka c'a la denmisenw de be lamini minekojuguya kasaraw soro barisa olu de bogo ka fegen, banakisew be dan kari olu de farisogo la magoya ni teliya la. O tuma fo ka lamini lakana, k'a tanga, k'a ladon, k'a mine kopuman. Ni ninnu sera ka ke, ku sabati, o ye denmisenw lakananen ye, o y'u tangalen ye, o y'u ladonnen ye kopuman. U be u ka magoya diyabo ka soro u bangebaaw ma tooro.

Magoya te diyabo denmisen fe ni bana y'a ke magoto ye. Lamini minekojuguya be bana minnu bila denmisen na, o banaw be a ke magoto ye. A banaw ye farikolo nagasibanaw de ye minnu caman dagayoro ye nfogonfogo ye ani dusukun, nekise, joli, seme. . . . Sogosogoninje, dusukundimiw, ninakilisira banaw, joli ni jolisira banaw ka se seme taw ma, i n'a fo "kanseri" n'a nogonnaw. Ninnu kelen-kelen bee be se ka denmisen ke magoto ye. Kololo caman de be magotoya la min si man ni hadamaden n'a siginogonw ma.

Mogoto caman te se u yere koro, u ye doni ye; mogotoya be taa ni nisongoya ye ani nigeleya fo ka se juguya werew ma ko be se ka ye minnu ko.

O tuma, here caman de be sigida lamini minsko puman na, an hakili te minnu na. An ka kan ka min don, o de ye ko lamini kelen kono, a fen kelen-kelen bee de be jigon dafa, a nintan n'a nima. N'a kelen tivena, o tiveni kololo be se tow ma. An kana fiye tiye, an kana jiw tiye, an kana dugukolo tiye, an kana danfen tow silatunun, n'o te, an b'an ko de tiye. An k'an hakikkli to an ka sigida lamini na an ko ye.

Hakilijakabo :

Sigida lamini be tiye cogo di ?

Fiye be tiye ni mun ye ? Mun be fiye tanga ?

Mun be jiw tiye ? Mun be jiw tanga ?

Mun be dugukolo tiye ? Mun be dugukolo tanga ?

Lamini tiveni kololow ye mun ni mun ye ?

Denmisen be tanga nin kololow ma cogo di ?

9. KA DENMISEN WOSI KE I TA YE

Wari, nafolo, soro, here, ninu be ka jini sisan jinicogo bee la. Hakeko nasira la, bi, denmisenw deselen don u ka hake belebele do la k'o ke ko mogokunba dow ta ye ka denmisenw labaara labarako cejugu bee la walasa ka wari soro, ka nafolo soro, ka here soro. Nin wale be diye fan tan ni naani bee fe. Hake don min lagosilen don kosebe-kosebe.

N'an taara Kodonwari, nin wale konnen in dankenemayara yen kosebe nin san damado kono. Mali denmisen caman de kera jagofen ye minnu taalen be bila jonyabaaraw la Kodonwari jiriforow kono. Ni y'u si bere laje, k'u taacogo laje ka se u ka baara ketaw fana ma, i b'a don ko hadamadenya wo, diine wo, sariya wo, ninu si ma nin wale keli daga walima k'a yamaruya bawo baganya si ma teme a kan. Ni baganya be boli hadamaden kan, kuma te denmisen ma, baganya be a hakili bo a la. O tuma, fosi te ke denmisen ni bagan ce. O jigon tiveni te.

Warikoto ninnu mana se ni denmisen ye Kodonwari jiriforow kono, a folo, denmisen te taayoro don a yere la sango a ka boli, filanan a be taa foro la su, wa a be segin su, sabanan a be baara min ke o sara te di a ma, naaninan hine min be denmisen n'a bangebaaw ce, o hine te yen sango minoko puman laafiya ka se denmisen ma. Nin ko dama-dama de be denmisen ke mago kunmayelemanen ye, k'a ke magoto ye.

Nin de ye ko magokunbaw be u da turu denmisenw joli la k'a min, ka denmisenw wosi ke u ta ye walasa olu ka wari ka jidi hali ni denmisen be kunmayelema, hali ni waliden be ke magoto ye a ka dijelatige to kono. Denmisen mago sara, a bangebaaw fana mago sara. Tjneni don tjneni min te se ka kiime ka se a dan na bawo wale fen o fen de be kodonbali halaki ka da a ka kodonbaliya kan, sariya be o wale sina kon, ka denmisen lakana ani k'a tanga. Yamaruya te mago bolo ka denmisen wosi ke i ta ye.

Nin ye hake ye min ka kan ka to denmisen ye ka d'a ka denmisenya kodonbaliya kan. An

ka jagon deme walasa denmisenw be kisi magow ka wale juguw ma, wale jugu minnu kun ye u ka nataboreba fali ye nafolo la.

Hakilijakabo :

Mun be wale in ke wale jugu ye ?

N'aw be a kebaa do don, a' y'a kecogo jefo.

Mun be magow bila wale in keli la?

Mun be wale in keli dabila ?

Aw be se ka mun ke ka wale in dabila?

10. MUSOMANINW BOLOKOLI

Musomaninw bolokoli ye laada ye min donna jamana kɔnɔ mɔgɔ tɛ a waati dɔn tugun. Nka mɔgɔ caman de kelen don k'a bisigi bi ko diine de donna n'a ye jamana kɔnɔ. Diine nana n'a ye wo, diine ma nana n'a ye wo, benbaliya caman de bɛ bolokoli kunkan bi.

Minnu ye bolokoli ni silamɛdiine don jɔgɔn bolo, olu k'a ma selijili. O faamuya bɛ bolokoli kɛ saniyali ye silamɛdiine nasira la. Dɔw fana de ko bolokoli bɛ muso se a yɛrɛ la. Nka an bɛ don min na i ko bi, o yecogow ma sama-samani ni sɔsɔli caman bali mɔgɔw ni jɔgɔn cɛ bolokoli keli n'a dabilali la.

Kulu min bɛ bolokoli dabilali nɔfɛ, o mɔgɔw ko diine si ma bolokoli wale kɛ wajibi ye, silamɛdiine m'a wajibiya. Walasa k'u hakilina sɔn ji la, u ye an ka jamana siya dɔw ta misali ye, Tamasekiw, Korɔborɔw, Arabuw.

. . . , olu ye silamɛw ye nka u tɛ bolokoli kɛ. O bɛ an bila an k'an hakili jakabo dɔɔnin.

Minnu ye bolokoli jatemine kɛ cogo wɛrɛ la k'o kɛ kenɛya nasira ye, olu ko bolokoli ka dabila barisa a tɛ dɔwɛrɛ lase npogotigiw ma kasara ko. Kalankɛlaw mana min fɔ, a bɛ fɔ k'o de ye tiɲɛ ye, ka d'a kan a bɛ sɛgɛsɛgɛli caman ni jatemine caman kɛ fɔlɔ ka sɔrɔ ka da a hakilinanta la. An bɛ fɛ k'a fɔ ko kasara minnu bɛ kofɔ kalankɛlaw fɛ, o kasaraw yera jɛ nɔ ka caya hali n'u tɛ bolokoden bɛ sɔrɔ. Nka hali n'a bɛ dan ni kelen pe ma, a tɛ se ka fɔ k'o tɛ tiɲɛni ye. Kasara wɛrɛw bɛ yen minnu ni nitɲɛ tɛ kelen ye, joli tɛ kenɛya nɔgɔya la, sugunɛ bɛ kɛ ni gɛlɛya ye, jiginni tɛ kɛ herɛ la. Ninnu kelen-kelen bɛɛ bɛ se ka laban nitɲɛ kelen in ma.

Ninnu bɛɛ tɛmɛnen ko, hakilinaw ma se ka kɛ kelen ye. O ye hadamadenya cogo ye sango nin bɛ laada kunkan. Min ka kan ka dɔn an fɛ, o de ye ko laada bɛ sigi ka da waati n'a cogow de kan, wa laada bɛ wuli fana ka da waati n'a cogow de kan. Nin nsana in bɛ fɔ ka o sɛmentiya : ni sɔrɔ ye laada min sigi kɔli b'o

Bamananw ko baara de be mogo horonya. O koro ye ko n'i be baara ke i be fen soro, i te dulon mogo la, i te ke mogofemogo ye sango i ka horonya ni danbe ka tila i la. Nka a ma fo ko ka baara fana ke dantemewale ye, ka baara ke hali lafije te a la walasa farikolo ka laafiya, ka fanga kura soro, cogo min, a b'a yere laben ka meen jumanya la.

Farikolo be meen jumanya la ni ka soro a be baara ke ani ka laafiya. Farikolo be cogo min, hakili fana be ten, a fana be laafiya fe. Baara fan o fan, farikololabaara ni hakililabaara, a be do de bo farikolo ni hakili la.

wuli. Faamuya caman de nana ka mogow bila miiri la walasa nogyo ka don hadamadenya taabolow la : bolokoli dabilali n'a jogonaw. Folo, mogo da tun te maga kuma in na. Bi, n'i y'o kuma kelen ye dalagese ye, hali n'a kera tije donin ye, o ka kan ka ye a la. An k'a jini ka surunya tije na, bawo tije de be laban.

Sira min ye bolokoli dabilali ye a sira ka jan barisa laada wuli man di. Nka sira min don a taama daminena. Don o don donin be ke a la k'o sababu ke ko faamuya be ka ke ani ko mogow be ka son yelama ma. Mali koro, bolokoli ye dow ka baara ye, u ka sorda don, u bolo te se ka bo u ka baara la ni u ma mankan ke. O de sababu la, yoro caman na bi fokaben kera ka sorda wese di bolokolilaw ma. U caman ye bolokolimuru bila. U sonna muru bilali ma. O wale be ka ye jamana caman koro.

Hakilijakabo :

- Mun ye bolokoli ke sosoli ye ?
- Aw sonna masalabolo in ka kumaw ma wa ?
- A be se ka fo ko bolokoli be ban don do wa ?
- Feere jumaw be se ka bolokoli ban ?
- Feere folen ninnu be se ka tiime cogo di ?

O de be farikolo segen, o de be hakili segen. O de be dantembaara ke mogo jugu ye barisa a be hadamaden nagasi, k'a laafu, k'a halaki, k'a ke mogoto ye.

Tjɛ don, a be fo ko baara te mogo faga ; o ye baara ye min bere bennen don. Baara bere bennen ye baara ye, min be se ka ke mogo fe ko a tigi si sera a keli ye, ko a fanga sera a keli ye ani ko a donniya be a la. Nin jatɛw mana dafa cogo o cogo, fo dan ka sigi baara kewaati la ani ka dan sigi segenbo fana na. Nin be nin taabolo jira : baara be yoro min, lafiɛ be yen.

O de koson, kalanyoro la, denmisenw mana do ke kalan na, u be ba ka fiɛ mine, k'u yere penaje cogo min u hakili be laafiya. O mana ke, kalan be don hakili la ni nogoɔya ye. Laafiya bennen don hakili ma cogo min, a bennen don farikolo fana ma ten. Ale de be farikolo ni hakili laben k'u segin u cogo la. Min ka ni mogo ma, n'o y'a je, o be ke dese ye ka mogo ke mogoto ye. Lafinebaliya mana mogo je, a b'a ke mogoto ye.

Lafinebaliya kololow de y'a ke ni lafiɛ kanuna k'a ke denmisen ka hake do ye, hake min labatoli be denmisen ke hadamaden sabatilen ye, min b'a joro fa a ka dijɛsosigi la. O tuma, denmisen be se ka baara min ke, a ka bila o la, nka hakil ka to a lafiɛwaati la.

Hakiljakabo :

Tile waati 24 tilalen tilayoro saba ye (waati 8); mun be ke a tilayoro kelen-kelen kono ?

Mun b'a jira ko fen were te se ka bila lafiɛ na na lafiɛ yere ko ?

Lafinebaliya kololo folo ye mun ye ?

Mun ye lafiɛ ke denmisen ka hake do ye ?

12 . JENAJE

Jenaje be ke lafiye waati kono, o waati ye ni baara jora tuma min. Baara jori ye diyagoya ye, o de be Bamananw ke k'a fo ko tulong te sebe sa, sebe yere kana tulong sa. N'i denw ye tile ke baara la i bolo foro kono, i te se k'u bali tulong na walima jenaje la su fe.

Tulong be mogo jenaje. Tulong ka ca, jenaje ka ca. O de be denmisenya ke tulong ani jenaje ye barisa n'i ye denmisen ka hake bato, a ka baara waati kuntaala man jan k'o sababu ke ko a si ma se baaraba ni baara banbali keli ma. Waati min, n'a te kalan na, a be tulong la walima a be k'i jenaje. O tulong n'o jenaje be do' faara a ka faamuya kann an'a farikolo mogoyali.

Tulong ni jenaje jodaba be denmisen ka mogoya sabiliko numan na. Tulongkeyoro ni jenajekenew de kan denmisen be mogoya taabolo werew kalan : jengonya, tamangonya, teriya, kologelanya, kekuya,

kosonmine, dimimuru, timinandiya, cesiri, dusukolotigiya, tulong ni yele, nisondiya, sabali, sariyalabato, mogowerekanu, kantigiya . . . .

Nin bee de be denmisenw ka tulongkeyoro n'u ka jenajekenew ke kanlanyorow ye minnu kalansenw man kan ka pan denmisen kan. O tuma na, tulong ni jenaje jeci belebele be denmisen ladamuni na. O jeci koson, tulong ni jenaje ye denmisen ka hake ye, min man kan ka kunmaniya a ma cogoya si la. Tulong ni jenaje waati man kan ka bosi a la k'o sababu ke ko baara b'a bolo.

Ni bangebaa ye lafiyewaati di denmisen ma, a bennen don fana, a ka deme a ka se k'i tulong walima k'i jenaje ni tulongeminenw ni jenajefenw ye minnu te tijeni lase a ma. O te sira soro fo sugandili ka ke a ye. Bangebaa de ka kan k'o ke.

N'i ye jatemine ke kololo kan tulong ni jenaje ntanya be se ka min lase denmisen ma juguman ye k'o ke nisongoya ye ani fugariya ni yeremabila ni dentinenanya ni maalankolonjogo werew ye. O tuma, tulong ni jenaje ka kan ka denmisen dilan wa u be se

k'a laben konuman ni bangebaa y'i hakili to a la i ko a ka keneya, a ka dumuni, a kalanni, a furakeli, barisa ninnu bee de be fara jogon kan ka ke denmisen barikama kelen ye. Ni tulong ni jenaƙe wo tora fabaliya la, to ninnu bee be ke fu ye, u be jogon dafa de. Fo bee k'i hakili to nin yoro la, denmisen ka se k'i tulong ani k'i jenaƙe konuman.

Hakilijakabo:

Waati be baara la, waati be tulong fana wa ?

Tulong ni jenaƙe be se ka baara waati ta wa ?

Baara be se ka tulong ni jenaƙe waati ta wa ?

Bangebaa be mun lase denmisen ma, n'a

b'a bali tulong na ?

Bangebaa ni mun ka kan denmisen ye jenaƙe

ni tulong nasira la ?

13 . KONKAFURU

Furu ye sababu ye, mogow be min kanu kosebe-kosebe. O koru te do were ye koyi, furu be mogow don da la, furu be mogow sabati. Furu ye hadamadenya taabolo ye, a ntuloma barikama do don, a be se ka fo ko min n'i y'a soro a tun ma don mogoya la, hadamadenya yere tun tena sidon bawo bee tun na ke bagan ye. O de koson, diine jiginna ka furu soro hadamadenya konu hali n'a kera sababu ye ka furu kolo gelaya kofe. O tuma, furu ka kan ka ke, furu ka kan ka don ba la mogow fe, u mana ke yoro o yoro, hali ni furu gelayalen don bi fo k'a don.

Nka, a mana fo ka furu don ba la cogo o cogo, fo dan dow ka bato walasa furu ko ka ke here ye, a ka si soro, furujogonw kene ka to, minnu bena bo u la olu ka kogow. Dan folo ye sise ye, minnu be furu jogon ma olu si ka se furu ye. O koru ye kon kana ke ka furu ke.

Konkafuru be musomanin kunkan an ka jamana fan tan ni naani. Laada don, kokorɔba don jamana konɔ. A fana n'a geleyaw be jɔgon na, a n'a kolɔlow be jɔgon na. Ka konkafuru laje, ni dow ko a ma furujoona, wale don min be npogotigi farikolo ka mo dan sira la. Dow ko k'a mɔkun kari.

Mɔkunkari be npogotigi farikolo bali ka fuguri, ka kogo, ka barika, ka yeelenku. Mɔkunkari be farikolo nagasi, k'a laafu, a te jo banaw je, a be dese konɔmaya korɔ fo ka se celasigi baara werew ma. Olu be na ni geleyaw ye muso ma a ka sigi konɔ, geleya minnu be fiɛe bila a hakili la. O te dese a ka mogoya taabolo si ma. A diyar'a ye, o b'a ke mogoto ye, a ma diy'a ye, o n'a ke to ye.

Konkafuru togo ye bangejoona. Bangejoona be konkafuru konɔ. Bangejoona kolɔlontan te. A kolɔlo bee ka jugu. A ka ca a la konɔ folo ben'a sorɔ muso farikolo ma dafa kerengerennanya la farikolo yoro minnu be konɔ korɔw dabali. Bangejoona be se ka baasi lase o yorow ma. Baasi mana lase u ma, o kolɔlo te dese farikolo to ma. O bee de be se

ka o tigi ke mogoto ye. Mogotɔya kolɔlo ka ca wa u te dan mogɔ kelen ma, u ko be se bee ma ni feere jonjon ma sorɔ joona.

Furujooona geleya werew be yen, se tena ke olu ma yan, bawo minnu folen file ninnu ye, olu be faamuyali belebele di. Faamuyali kun ye yeɛma ka don taabolow la. Yan taabolo ye hake do de ye min be musomaninw ye nka u te k'a sorɔ. O hake de ye musomaninw kana furu joona. Nin ye bangebaaw ka ko ye, bangebaa minnu be denw don furu la joona-joona k'a sorɔ u si ma se. O bangebaaw de ka kan ka den ninnu ka hake in di u ma. U be se ka hake in di n'u sonna dorɔn ko kolɔlo cejuguw be nin laada in na k'o ke konkafuru laada ye. Konkafuru laada n'a jɔgon caman wulila barisa laada caman sigira ko kodɔn tun ma na. Kokoro caman tununa bi ko kodɔn nana, ko faamuyali sera mogow hakiliw la. Konkafuru be o da de la bi barisa a te ke diyagoya ko, a te ke fanga ko. O bee b'a la nka a furu caman te si sorɔla tun; muso furu be sa, a kelen n'a kunko be to jɔgon na, kodɔnbalinin n'a kunko be to jɔgon na.

Furusa kololo ka bon moggo kelen ma sango n'a tigi ma diɛ ye, diɛ fana m'a ye.

Waati min be i ko sisan, n'i ye geleya ye hadamadenya taabolo do la, i b'a soro hadamaden ka hake do ma lakodon walima ka labato, hali ni denmisen don. Bangebaaw de be fili la tuma caman kabini ko damine. Konkafuru ye ko damine ye yan, furusa ni npogotigi ka mogoya tineni ye a ka hake lakodonbaliya ye.

Hakilijakabo :

Furu ye mun ye ?

Konkafuru ye mun ye ?

Juman jumen be konkafuru la ?

Juguman jumen be konkafuru la ?

Mun be furujoona dabilaji ke hake do ye ?

Fere jumenw be furujoona dabila ?

14 . CEMANIN MAN FISA NI MUSOMANIN YE

Furu dow sara ko muso ma denke bange. Ce dow ye muso were furu ko folo ma cemanin soro. Musomanin ma jate barisa a be taa so were jo, o la, a te ke moggo ko ye. N'i ma cemanin soro, i ka du be ci, o y'i si lasalen ye. Tilaliyoro la ko musomanin ta ma se o la, ko cemanin ta de ka gelen ; lakolililadon mana se ko musomanin donkun te lakoli la. Nin dama-dama de be mogow ka fili jira, fili min kono u b'a miiri ko cemanin ka fisa ni musomanin ye.

Mogow ka nin miiri ye kojugu ye. Nka kojugu were be o ko bawo n'u tun be dan miiri donon ma, tineni barika tun te bonya tan. Mogow ka wale ketaw ye dusukasiko ni kononafiliko geregere ye minnu ni musomaninw be u ka dijelatige ke n'a joginnidaw ye, joginnida minnu ye wolomani joginnidaw ye cemanin ni musomanin ce.

Wolomani joginnida ka jugu, a dimi ka bon bawo ka kabini musomanin ma bere bo, walew be ta k'a segere k'a jir'a la ko a kana a yere suma cemanin ma bawo joyoro t'a bolo, hakekokuma te a ni cemanin ce. O de koson, cemanin ni kalan ka kan, ale ni kalan man kan, cemanin ni donniya ka kan, ale ni donniya man kan, cemanin ni faamuya ka kan, ale ni faamuya man kan. O de koson, hakew be cemanin bolo minnu b'a don lakoli la, a ka kalan, a ka kodon, a ka faamuya soro. Fere be tigelen don walasa musomanin kana kalan, a kana donniya ni faamuya soro. O ye wolomani ni penawolomani dan ye denmisenw ni jagon ce, ka soro a fora de ko ka bee garijega di a ma. Kalan waralen don sisan cogo min na, a te se ka faamuya ko denmisen do man kan ka don lakoli la walima kalan na ko sababu ke ko musomanin don.

Cemanin ye jigi ye cogo min, an be don min na i ko bi, musomanin fana ye jigi ye ten. Wolomani fan si man kan ka do fisaya ni do ye, n'o te dan be kari do kana magoya la fo o be ke fiye ye, fiye min be musomanin ke

magoto ye. Wolomani ye kojugu de ye min be hadamadenya taabolo caman bali. Ni wolomani sinena hadamaden na, a be a ke magojugu ye, i be juguya min don, a be miiri kojugu keli la, a be a ke kelennamogo ye, a be ke fenjugu ye sigida kono . . . . Ninnu kelenkelen bee n'u kololo gelenw don sigida hadamadenya kan.

O kololo gelenw nesiranje n'u kunbenni feerew tigeli nanen be ni kele ye, bee ka kan k'i sen don kele min na. O kele ka lapini ye cemaninw ni musomaninw kekeni ye, do ka fisaya ni do ye. Hake min ye kekeni ye, o ka di musomaninw ma walasa hadamadenya be kisi.

Hakilijakabo:

Ka mago fila keje, misali la, cemanin ni musomanin, o ye mun ye ?

Cemanin ka fisa ni musomanin ye, o kuma be an ka sigidaw la wa ?

A' ye walew fo k'aw ka jaabiw sementiya.

Nin fisamanciya in be na ni geleya jumenw ye ?

Kele ka kan ka ke ka musomanin ka hake jumen di a ma yan ?

O baara be mine bolo jumen kan ?

15 . KALANKO

Kalan ye taabolo kunbaba fila ye: hakili dayeleli ni doniya ye ani ladamuni. Ninu de be nini denmisenkalan kelen-kelen fe ka di denmisen ma. Olu de fana ka kan ka ke denmisenkalan bεε ka lapiniw ye, lapini minnu ye denmisenkalan kunbaw ye hadamadenya nasiraw la. Bawo ni denmisen ye ninu soro ka ke a yere ta ye, so, dugu ni jamana be u jigi da a kan bonogola, jetaa, yiriwali tiimeni na.

Donniya kelen te hadamaden sabati, fo a ka ladamu ; ladamuni kelen fana te hadamaden bo, fo donniya ka fara a kan. Nin fen fila be jogon dafa hadamaden na. Nka n'i ye kalan ye ka fen je hadamaden ye, ladamuni y'a demε kosebe. Ladamuni ye kalan ntuloma ye. O koson, kalanko ye kalanni ni ladamuni faralen ye jogon kan.

O tuma, kalanko ye fenba ye hadamaden ka mogoya keli la. A be fo ko hadamadenya te ke kalanko ko. Ni nin ye tije ye, hadamaden kalanni ni a ladamuni ye fenba ye, jine man kan ka ke min ko, tulong man kan ka ke min na, bawo hake don min be caman je. Nka o n'a ta beε, kalanko ma se ka don ba la sigida caman kono, a kelen don bolo kofeko ye ka soro sentanya te. Kun minnu be fo kalanko sabatibaliya la, olu si te a kun bo bawo fosi man kan ka fisaya ni kalanko ye.

Kalanni ni ladamuni ye denmisen ka hake do ye bangebaaw ka kan k'u cesiri min tiimeniko juman na. A be fo ko dije ye kalanso ye ; ko don o don tulo be taa kalanso ; ko mogō te koro kalan ma ; ko kalan ye nenkun garijεε ye ; nin kuma beε de be kalan wajibiya hadamaden kan. Nin beε de ye wele ye bangebaaw ma, u ka denmisenw kalanni ni u ladamuni mine n'u bolo fila ye, u kana dese cogo si la denmisenw ka kalanko tiimeni na.

A be fo tuguni ko kalanbaliya ye dibi ye ; ko kalanbali t'a kinin don ka bo a numan na ; ko kalanbali be ka diye mine a bosobagaw ye, n'olu ye kalannenw ye; nin bee fana n'a koru be ngon na, k'a fo bangebaaw ye u k'u nesin denmisenw ka kalanko ma walasa u kana to dijemogo bolo. Cemaninko t'a la, musomaniko t'a la.

O tuma, bangebaa minnu fari fagalen don ko denw donkun te kalan na ko barisa baara te ka soru, olu bee be fili la. Tije don, mogo be se ka je soru diye na ka soru i ma kalan, nka n'i kalanna hali donin, o de be fisaya i ma ni kunfinya kun kelen ye. Bangebaaw k'a don ko n'i ma kalan, a ker'i la, n'i den ma kalan, a ker'i n'i den na bawo e ka nisongo be ke ka tow denw kalan. Olu dehw be laban ka e n'i denw mara ka faso sorokedaw n'u sorow ke u sago ye ka soru e nijoro be Faso sorow la, i den fana nijoro be faso sorow la. O ye k'i yoro janya i halala la, k'a ke i yere ma haramu ye.

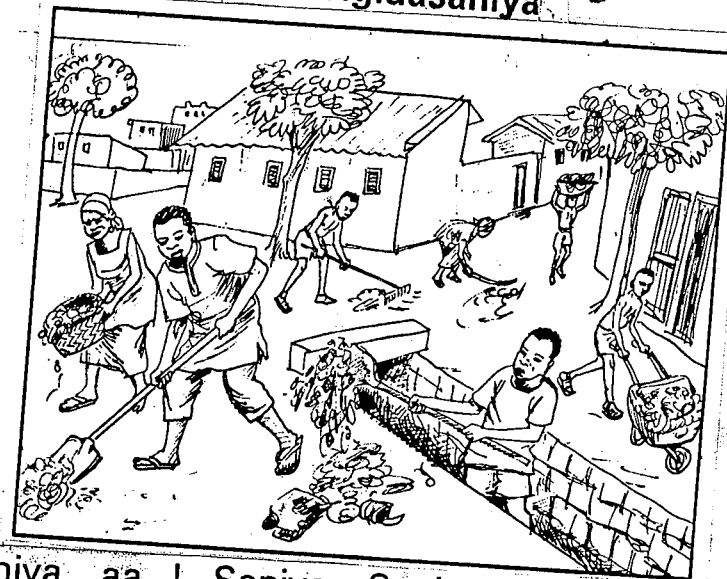
Hakilijakabo :

Denmisenkalanna ka lapiniw ka kan ka ke mun ye ?

Nafa jumew be denmisenkalannaw ka lapini ninu na ?

Mun koson bangebaaw ka kan k'u cesiri denw kalan na ?

16. Sigidasaniya

Saniya, aa ! Saniya. Saniya ye koba ye. Saniya ni fen te sanga. Bawo ale de ye ntulomaba ye, fen be ntuloma. Hadamaden be sama min folo nefe, o ye keneya ye. Wari te keneya min soru, sanu te keneya soru. Waritigi be waritigiya falen keneya la, sanutigi kerebetse. Fosi man fisa ni keneya ye, keneya de ka di ni fen bee ni ko bee ye. Ale de ye daamu dan ye daamu were te min ko. Faantannin tegelankolon be keneya fe ka teme diye here to be kan cogo min a ka di ni here bee ye. Keneya ngon te.

Keneya ngon te. Nka bana, bana jugu de be keneya je bilen, k'a don ngalaman na, k'a lagosi, k'a don boggo la, ka nafolo nege bo

hadamaden na, ka here bee diya sunna ci hadamaden na. Ko bana de ye hadamaden jugu folo ye, ko faantanya te, ko tegelankolonya te, ko kali te, ko segen te, ko nani te ko bana don, ko bana de ye hadamaden jugu folo ye.

Mun ka ke keneya sa ni sankorotali te, ni makaranni te; ka keneya makaran, k'a ladon, k'a topoto, k'a ke i ko negbere. O de ka ji jonnin ma, o de be jonnin laafiya, o de be jonnin hakili sigi, a ka dije daamu, a ka baara ke, a ka nafolo jini, a ka nafolo soro, a ka tulon ke, a k'i miiri ko bee keli la, puman ni juguman.

Mun ka ke keneya ye sa? banakunben ko, ka saniya sabati, ka saniya matarafa, ka sigida n'a lamini jeya, ka saniya don o don, tile o tile, su o su, waati o waati. Banakunben ko ka sigida n'a lamini saniya, k'a fiye saniya, k'a ji saniya, pamanw kana ton ka toli sigida n'a lamini na, wuluwuluji, jinogo fan si kana bon walima ka woyo hadamaden yelemayorow la. Ninnu de be bana kunben, nin de be keneya san korota, k'a sabati.

Nogo ye bana faso ye, nogo be bana bange ka bila keneya la ni sosow, ni dimogow, ni fenfenamaninw ye, jeberew, nkerenninw, banakisew be bugun nogo de la, fensuw, pamanw, wuluwulujiw, jinogogow.

Sigida mana nogo, ni sigida ma saniya, ni sigida fiye tijena, ni sigida dugukolo tolila, ni sigida ji nogola, ninnu kelen-kelen kolonw ye basi caman ye keneya ma, hadamaden ka keneya, denmisen ka keneya kerengerennena la.

Bangebaaw ka hami ni denmisenw ka keneya ye. Sigida nogoli, sigida tijeni, sigida tolili, a fiye, a ji, a dugukolo, nin bee ye bangebaaw, balikuw no de ye, salaya ni n-mago-te kono. Salaya ni n-mago-te be waritije latige bangebaaw ma bawo ni denmisen bana, ni bana donna du kono, gatigi, bangebaa, baliku na musaka ke ka bana furake. Bana be furake, nka bana kololo te ban tuma bee. Kololo in be se ka denmisen ke mogoto ye, moggo min be ke doni girinba ye ga, du mumε kan. Moggotoya fana kololo ka jugu mogoto ni mogoto siginogonw ma. A be sigi goya po.

Hakilijakabo :

1. Munna keneya ye koba ye?
2. Mun ka kan ka ke keneya ye?

3. Min ka kan ka ke keneya ye, o be ke cogo di ?
4. Denmisɛnw ta ye mun ye keneya sabatibaliya la ?
5. Bangebaaw jɔyɔrɔ ye jumɛn ye ?

17. KUMA NI BOBOYA

Hadamaden be bange ni nen ye a da, a ke kuma, walima, a be bange ni nen ye a da, a te kuma. Kuma ni boboya don kuma kɔnɔ, hadamaden be a miiriya fo n'o hakilina ye. Hakilinafo ye daamu ye, hadamaden ma dan sɔrɔ min na. A korɔmasurun ye ko i kana bo dunun korɔ ka ta i kɔnɔ fo walima ko n'i ma min fo i siriyɔrɔ la, i kana o fo i foniyɔrɔ la. Nin bee de be diya kofɔ, diya min be kuma na.

Diya be kuma na, kuma ka di. Kuma de be mɛnɛ bo mɔgɔ la, kuma de be mɔgɔ ke k'i yere lafaamu, kuma de be ɲɔgɔnfaamubaliya ban, kuma de be ben don mɔgɔw ni ɲɔgɔn ce, bangebaaw n'u denw ce, balimaw ni ɲɔgɔn ce, mɔgɔw ni ɲɔgɔn ce.

Kuma be hadamadenya funteni k'a diya ni sanankunya fulon ye, bawo ɲɔgɔnlafaamu, tulon ni yeɛ daamu. Ni kuma tun te hadamadenya tun te ke. Jɛkafɔ ye daamu ye. Fen ma to kuma kɔ. Dusu ka farin ni tasuma ye, bawo dusu de be tasuma mɛnɛ, tasuma

ka farin, a tɛ dusu bɔ bawo dusu bɛ mɔɔ don tasuma na. Kuma de bɛ dusufaga, a tɛ tasuma mɛnɛ. Ni tasuma yɛrɛ mɛnɛna, kuma de bɛ farinya bali a ka tɛmɛ ni dusu ye ka don tasuma na.

Kuma ka ni, a nɛci ka bon, dan tɛ a nafa la. Nka kuma bɛ, boboya bɛ. Boboya ye fiɛ ye, min bɛ kuma bali hadamaden ma. Hadamaden bɛ wolo ni boboya ye walima bana sababu la i n'a fɔ kanjabaana, a bɛ hadamaden minɛ. A cogo filanan ye cogoya ye min kɔnɔ, hadamaden tɛ kuma, a ka kuma man ca. Kuma cayabaliya b'a bila bobow fɛ. Lamoyɔrɔ, lamɔcogo bɛ nin boboya nɔɔn latige hadamaden ma.

Denmisen bɛ, lamɔ, a bɛ ladamu. Denmisen bɛ kuma dege lamɔ kɔnɔ, ka kalan kuma na ladamu kɔnɔ. Ni boboya bɔra o kɔnɔ, o tigi tɛ kuma diya dɔn. N'a ma kuma diya dɔn, o ye degun ye min bɔra fiɛ na, fiɛ min bɛ hadamaden to kɔ hadamadenya kɔnɔ.

Lujurato bɛ kɔ hadamadenya kɔnɔ, mɔɔto don. Boboya ye lujura ye, boboya suguya fila bɛɛ. Filanan ka jugu kɔsɛ bawo

i bɛ kuma, i kumakan bɛ faamu nka i tɛ se ka kuma ka mɔnɛ bɔ i yɛrɛ la, i tɛ se ka kuma k'i yɛrɛ lafaamuya, i tɛ se ka kuma k'a i miiriya jira, k'i hakilina fɔ. O ye mɔnɛ juguba ye o ye degunba ye, o ye lujuraba ye, o ye dusukasiba ye. Fo mɔɔ ka kuma ! kuma de bɛ boboya bali, boboya dusukasiba.

Dusukasi sigilen don hadamaden dusu la. A bɛ se ka don hadamaden n'a hakili cɛ. A bɛ na ni hakilina jugu ye, dimi min bɛ mɔɔ bila kojugu, walijugu keli la. I kumanɔɔn kumana ka dimi dɔn i la, dusu bɛ na ni min ye i ma, o ye tiɛni ye, joginni, fagali... Fosi tɛ o ni kungolotɛ cɛ.

Walenin dɔ bɛ yen, bangebaaw kana jo a ma bawo a tiɛniɔ ka bon. U kana denmisen bali kuma na fo a ka kɛ bobo ye. A kɔ kasara ka jugu, dan tɛ juguya min na.

Bangebaaw, balikuw ka kuma di mɔto kuraw ma, u ka lamɛn, u k'u fɛla fɔ. O de bɛ mɔto kura kɛ k'a dɔn ani ka da a la ko jate b'a kan, ko a lakodɔnnen don mɔɔkɔrɔbaw ni hadamaden tɔw fɛ.

Hakilijakabo :

1. Danfara jumɛn bɛ kuma ni boboya cɛ ?
2. Kuma bɛ mun latigɛ ?
3. Ƴɛci ni nafa jumɛn bɛ kuma na hadamadenya la ?
4. Degun jumɛnw bɛ boboya la ?
5. Laadilikan jumɛnw bɛ di bangebaaw ma ?
6. Nafa jumɛnw bɛ nin laadilikanw na ?

18. KENYAKO KUNNAFONI

Balo bɛ, saya bɛ. Kenya bɛ, bana bɛ. Funenkeninsaya bɛ bangebaa tɔɔɔ. Denmisensaya bɛ bangebaa tɔɔɔ. Saya caman ni bana caman de bɛ ke denmisenkunda denmisenw yɛɛ ma kunnafoni minnu kan u bangebaaw fɛ. O ye ko bangebaaw tɛ u jɔyɔɔ fa banako la denmisenw ye. Gasi bɛ jɔyɔɔfabaliya la.

Ni bangebaa bɛ denmisen kunnafoni banaw kan, denmisen bɛ tanga bana caman ma. A na banaw don k'u donnakari, k'a yɛɛ kisi u ma ni fɛɛɛw ye, fɛɛɛ minnu for'a ye bangebaa fɛ.

Ni denmisen be se k'a yere tanga, k'a yere kisi banaw ma, bangebaa ka soro be jidi. Furasongo te bo soro la tuma bee. Gaden do ka ci te sa tuma bee k'o sababu ke denmisen banabaato kolosi n'a ladonni n'a deme-demeni ye ka taa furakeyoro la.

Ni denmisen man kene, jenasisi be na du kono, jore be na, timinangoya be na, baarasa be na, soro be segin ko. O tuma, walasa ka ninnu be bali, bangebaa ka kan ka jodaba di denmisen kunnafonini ma, kerennenenya la, kunnafoni minnu be tali ke banaw kan.

Bi, bana cayara, bana siyadonbali cayara. Bangebaaw sirannen don ni denmisenw ye. U sirannen don banasiyadonbali do kana denmisenw mine. Bangebaaw jigi misenyalen don, bee miiri la, a do be soro denmisen wolo koro sunogo la. Nka seba de be bangebaa ye ka bo ni sira ye, sira min b'a tanga hami ni miiriya juguw ma. Nin waati ye tooro ye bangebaaw ni ma.

Bangebaa be sira min ta, o ye kunnafonidi sira ye. A ka kunnafoni di denmisenw ma banaw kunkan.

Bi bana minnu be i ko sogosogoninje, i ko sida ni joni, kanjabana, senfagabana, sugunebilen-ke, n'u jogonnaw be ka denmisenw denden. Ninnu ye denmisen caman sata ye. Min be bangebaa ye k'a ko tanga ani k'a kisi, o ye banaw jefoli ye denmisenw ye, k'u kunnafoni.

Ko damado be yen fo bangebaa ka bo olu dinge kono. A be ke waati dow la, bangebaa t'a don a be denmisen kunnafoni cogo min. Bana dow de be hadamaden be malo ni minnu ye. Ni ye sida laje, bana don min ye tijeniba ke k'a sababu ke ko mogow tun be siran a je, nka mogow tun be malo n'a ye kojugu.

Fen o fen de ye bana ye min be ce ni musoya kofa, bangebaa be maloya ni o kokuma foli ye denmisenw jena. Bi, sida bana, be dakun min na, diyagoya kera a jefoli ye denmisenw ye. Bangebaa ka kan ka bo maloya dinge kono ka denmisenw mine u bolo ma ka bana dogolenw kiew da denmisenw tige. N'o kera denmisen be se k'a yere mine, k'a yere tanga, k'a yere kisi, ka mogow werew kisi. Don min a yere mana ke gatigi ye, a n'a se k'a hakili to a yere ka denbaya la. O ye sinijesigi baara ye, bangebaa ka kan k'i miiri min na.

Bangebaa ka kan k'i yere bo dinge were min kono, o ye kunnafonidese ye. Kunnafonidese mana ke bangebaa la, a te se ka denmisen kunnafoni bana kunkan. I man'a men k'i be mogo kunnafoni, o k'a soro i yere kunnafoninen don. Ni kunnafoni te bangebaa yere bolo, a te se ka denmisen kunnafoni.

Nin hukumu kono, bangebaa be taa kunnafoni jini bana kan k'a yere lafaamuya bana lahalaya la walasa ka se ka do fo denmisen ye bana kunkan. Ni bangebaa ma se k'o ke, a desera a ka baara la. Belebele b'a ka bangebaaya je o sira la.

O koro ye k'a desera denbaya lakanani n'a tangali n'a kisili la. Bangebaa man kan ka dese ka se nin yorow ma.

Kunnafonini maloya dinge ni kunnafonidese dinge ye, dinge dunba fila ye. Ni bangebaa ma se k'a yere labo nin dinge kelen-kelen kono, a be denmisenw lajigin a yere nofe ka gako ni bangebaaya ban. Bawo bangebaa min te se ka denmisenw kunnafoni banaw kan, bangebaa min te se ka denmisenw laadi, k'u bilasira banaw ni keneya

nasira la, o te bangebaa puman ye. O bangebaa te se k'a denw lakana k'u ka Keneya jidi, keneya min ye ko bee sinsinbere ye, baara, dumuni, tulong, yele, ko bee.

Ni denmisen kera nin jogon bangebaa bolo, a ni kara de be jogon bolo, a ni kodonbaliya de be taama ka taa i yere suuru banaw na, a te bana minnu sidon. Bana jugu, bana sidonbali mogominoko puman te n'a ma fiye do bila i la, hakiliyanfan walima farikoloyanfan.

Fiye fan o fan hadamaden na, hakili fara farikolo kan, hadamaden be ke mogoto ye. Kolosili la, mogoto man ni a yere ma, a man ni mogo were ma. A be maloya n'a yere ye, a diminen don a yere koro. A be mogo tow ke jalakitigi ye, hali jengoya ka se juguya nasira werew ma, a b'olu ta ka wolonogon segere, ka siginogon segere, ka bee segere. Ale fe, bee de no ye ale ka fiye ye, bee tun ka ke mogoto ye.

Tijeni ni nimisa ko, fosi were te yen.

Hakilijakabo :

1. Nafa jumɛn bɛ nin masala la ?
2. Mun bɛ bangebɛaɛ bali ka denmisɛn kunnafoni banaw kan ?
3. Banaw kunnafonidibaliya denmisɛnw ma, o bɛ na ni kolɔɔ jumɛnw ye ?
4. Mɔgɔɔ ye mun ye ? A ka sigi ka nɔɔn wa ? munna ?

19. KELENYA

Sɛrɛ, kulu, tɔn, jɛ, ninnu bɛ denmisɛnw kafo nɔɔn na, k'u fara nɔɔn kan. Denmisɛn tɛ dilan ka nɛ sɛrɛ ko walima kulu, tɔn, jɛ. Tiɲɛ na, binkisɛ kelen tɛ sanji kunbɛn buguti la. Ni faranɔɔnkan tɛ, sanji tun bɛ don ti fɛ.

Denmisɛnw bɛ kɛ sɛrɛ ye ; u bɛ kɛ kulu ye ; u bɛ kɛ tɔn ye ; u bɛ kɛ jɛkulu ye. Denmisɛnw bɛ jɛ. Denmisɛnw bɛ jɛ, u bɛ jɛ nɔɔndɛimɛ na, u bɛ jɛ nɔɔndilan na. Jɛ bɛ denmisɛnw tin don nɔɔn na, u ka nɔɔn kanu, u ka nɔɔn bilasira, u k'u ka sini cɛya, cɛfarinya, musoya, mɔɔya boloda.

Denmisɛnw bɛ nɔɔn lakeɲuya u ka jɛ konɔ tulon ni sɛbɛ nasira la. U bɛ siyɛnɔ kɛ, u bɛ nɔɔn bagabaga, ka nɔɔn lasiran, ka nɔɔn sifilɛ, ka nɔɔn ja farinya, ka nɔɔn ja jo jama nɛ, hali ka nɔɔn kolo don.

Denboya te ke denmisenw
ɲogɔnkunbenkene kan, fugariya te ke
denmisenw ka ɲogɔntakaperenkene kan, jitoya
te ke denmisenw ka ɲogɔngirinkene kan. Fo
denmisen ja ka jo kow ɲe, ceya kow musoya
kow. Fo denmisen ka keguya ka fɛere sɔɔ
min b'a bo kow la, musoya kow ceya kow. Fo
denmisen kolo ka geleya a ka se ka yere ke ce
ye kow la, musoya kow ceya kow.

Denmisenw ka je jɛɲogɔnya, sere
sereɲogɔnya ka se u ka tɔɲogɔnya ma, a kun
be, a ka ɲi, a nafa ka bon, a ka di. N'ale te,
denmisen te dilan, denmisen te ɲe. A be min
di denmisen ma, bangebaa te se k'o di, mogo
were te, fen were te.

Bangebaa ka hakili numan sɔɔ k'a to
denmisen ka ye je do la. O je de be bangebaa
ka denlamɔbaara dafa. Ale de be karamogo ka
baara dafa. Ni bangebaa ni karamogo ka
denlamɔbaara dafara ni denmisenw yere ka
jɛɲogɔnya ɲogɔnladaamu ye, sigidaw be
laafiya bi denmisenw mana kɔɔbaya.

Sigidaw be laafiya ka sigi diya bawo
kabini denmisenw be ɲogɔn bolo kulu ni sere
ni ton kɔɔ, u ye ɲogɔn kanu, u tin donna
ɲogɔn na. Olu kɔɔɔbayalen ka ke baliku ni
mɔgokɔɔɔbaw ye, benbaliya geleyaw don man
di u ni ɲogɔn ce. Mɔgɔya kolo be geleya k'a
diya k'a sababu ke ɲogɔndɛme ni ɲogɔnkanu
ni ɲogɔntɔɔɔ min bangeri denmisenw ni
ɲogɔn ce u ka ɲogɔnkunbenw senfe sere ni
ton ni kulu ni je kɔɔ.

Kabini Mali y'a ka yeremahɔɔɔnya ta,
denmisenw lajereli donna ba la. Korɛnabɔje-
kulu sigira senkan k'o tɔgo da " piyɔɔniyeya".
Piyɔɔniyeya ka laɲini ye denmisenw kafoli ye
ɲogɔn kan kin kelen kɔɔ, dugu kelen kɔɔ,
mara kelen kɔɔ, mara caman ni ɲogɔn ce fo
ka se jamana denmisenw ka ɲogɔnkunben n'u
ka ɲogɔnkafo ma.

Mali mɔgokɔɔɔba caman be bi minnu ye
piyɔɔniyeya ke. Nafa min b'a la u ye o don,
dilanni min b'a kɔɔ, u ye do sɔɔ o la, kalan
min b'a kɔɔ, u ye do ke o la. Nin bee de
kɔɔɔn, piyɔɔniyeya ma se ka ban Mali kɔɔ.
Nin bee de kɔɔɔn, piyɔɔniyew ka lajew n'u ka

ƚɔɔɔnƚunbenw te ban ni lakoli bilara. ƚɔɔɔnƚunbenyɔɔw ƚɔra ka ke kalansow ye, ka ke degeliyɔɔw ye, Mali fan tan ni naani denmisenw be ke kulu kelen ye yɔɔ minnu na ka bolo di ƚɔɔɔn ma. O bolodiyɔɔnma kɔɔ u be ƚɔɔɔn dɔn, u be ƚɔɔɔn kan fɔ, ka jamana dɔn, ka ben sigi la, ka ƚɔɔɔn dɔn kelen ye, ka ƚɔɔɔn tulong, ka ƚɔɔɔn ƚenaje ka Faso ka fasojamakelenya nu kuntilennakelenya ni ƚaniyakelenya lafasa.

Ƙe ka di ni jentanya ye, hali n'a danna hakilijakabo ni hakilinafalen-falen ma. Ni denmisen min te ƚe la, o ye denjugu ye. O be bangebaa siran. Denjugu ta ye juguya ye, hakilila numan t'a fe, ƚaniya numan t'a la. A te hadamadenya ke. A sigiyɔɔ te laafiya dɔn. A be sigiyɔɔnjuguya latige. Bangebaa kana denmisen to jentanya bolo ni a b'a fe ka ko ƚesigi min be i ko denjuguya tijeni suguya beɛ.

Hakilijakabo :

1. Nafa jumen be nin masala la ?
2. Serɛkelenya ye ƚɔɔɔnkanu n'a ƚɔɔɔndeme be ban wa ?
3. Ƙe be mun bange denmisenw ni ƚɔɔɔn ce ?
4. Jentanya be denmisen ke cogo di ? Mun b'o kɔɔ ?
5. Bangebaa ka keta ye mun ye ka denmisen ka jentanya bali ?